

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

КАТЕДРА „ДИДАКТИКА“

ПЕРУНИКА КОСЕВА КЪРШАКОВА-КАМЕНОВА

**СТИМУЛИРАНЕ НА ГРАЖДАНСКОТО САМОСЪЗНАНИЕ НА
УЧЕНИЦИТЕ ЧРЕЗ ПРИЛОЖЕНИЕ НА СИНЕРГЕТИЧЕСКИЯ ПОДХОД В
ОБУЧЕНИЕТО ПО ФИЛОСОФСКИ ДИСЦИПЛИНИ**

АВТОРЕФЕРАТ

**НА ДИСЕРТАЦИЯ ЗА ПРИДОБИВАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА СТЕПЕН
„ДОКТОР“ ПО НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ „ТЕОРИЯ НА ВЪЗПИТАНИЕТО И
ДИДАКТИКА“, ОБЛАСТ НА ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ 1. ПЕДАГОГИЧЕСКИ НАУКИ,
ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ 1.3. ПЕДАГОГИКА НА ОБУЧЕНИЕТО ПО
ФИЛОСОФСКИ ДИСЦИПЛИНИ**

**Научен ръководител:
ПРОФ. Д.П.Н. ЯНА РАШЕВА-МЕРДЖАНОВА**

София, 2019 г.

Дисертационният труд е написан на 168 страници, в които са включени 3 таблици и 33 фигури. Използваните литературни източници са 78, от които 60 са на кирилица и латиница, а 18 са от интернет ресурси. Основният текст е в обем от 141 страници, а приложенията заемат 20 страници.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на .....в зала № на ФП от .....часа, на заседание на Научно жури, назначено със Заповед на Ректора на СУ № 2019 г.

Материалите по защитата са на разположение на интересувашите се в Научен отдел на ФП.

Рецензенти:

- 1.
- 2.

Съдържание

I.	Обща характеристика на дисертационния труд.....	с. 4
1.	Актуалност на темата.....	с. 4
2.	Състояние на изследвания проблем.....	с. 4
3.	Обект и предмет на изследване.....	с. 4
4.	Хронологични рамки на изследването.....	с. 5
5.	Емпирична база на изследването.....	с. 5
6.	Апробация на резултатите от изследването.....	с. 6
7.	Научна новост на получените резултати.....	с. 6
8.	Практическа значимост на получените резултати.....	с. 7
I.	Основно съдържание на дисертационния труд.....	с. 9
	Сруктура на дисертацията.....	с. 9
II.	Съдържание на дисертацията.....	с. 14
III.	Изводи.....	с. 24
IV.	Научни приноси на изследването.....	с. 27
V.	Публикации по темата.....	с. 28

I.   Обща характеристика на дисертационния труд

1.   Актуалност на темата

Гражданското самосъзнание се проявява в ранна детска възраст и продължава в една или друга степен до края на живота на човека. То се формира под влиянието на семейството, училищната общност, културните институции и др. Гражданското самосъзнание е следствие от придобитото гражданско познание или образование. **Актуалността на настоящата тема** е обусловена от значимостта на проблема за Гражданското образование сред младежта в съвременните поликултурни общества и света, където правата и свободите от една страна, и формирането на гражданственост от друга, се превръщат в приоритетни области на образователната политика. Гражданското образование е значимо заради настоящите проблеми в обществото, свързани с недоверието към политиците и формиращото се социално и икономическо неравенство. Гражданското общество в нашата страна е с установени позиции и се основава на разнообразен спектър от ценности, при защитата на които не винаги се проявява високо гражданско съзнание. Необходима е промяна в системата на образованието, която да насърчи бъдещите граждани за участие в дейности с обществен характер, да засили значението на пряката демокрация, като се акцентира върху всичко онова, което е необходимо за утвърждаване на истински демократични ценности.

В процеса на гражданското образование следва да се отчита, че отделната личност живее и се развива в общество от хора на различна възраст, с различни дарби, образование и интелект, нагласи и манталитет. Всичко това оказва влияние върху начина на мислене и поведение на всеки индивид.

2.   Състояние на изследвания проблем

Изследваният в **дисертационния** труд проблем е нов, от една страна поради новия закон за предучилищното и училищното образование и скорошното въвеждане на предмета **Гражданско образование** в средните училища, а от друга - поради актуалността на синергетическия подход и неговото приложение в образователен контекст.

3.   Обект и предмет на изследване

Обект на изследването – обучението по философски дисциплини в гражданските му ефекти в гимназиална степен на средното образование.

Предмет на изследването – стимулиране на гражданското самосъзнание на учениците на базата на синергетическия подход в образователна среда. Изследователските усилия се фокусират върху социално-педагогическите възможности, организационно-институционалните условия и методическите решения за такова стимулиране.

Целта на настоящото изследване е да се изработи подходящ педагогически инструментариум за превръщане на гражданското образование в привлекателна и присъща на образователния процес учебна дисциплина. Тази цел се постига чрез три **основни задачи** – проучване на гражданското самосъзнание и активност на младите хора, разработване и представяне на двуезична миниенциклопедия по въпросите на гражданското образование и моделиране на Дискусионен клуб „Млад философ“, като реална форма за изява на гражданското самосъзнание на учениците.

4. *Хронологични рамки на изследването*

Работата по дисертационния труд стартира през февруари, 2016 г. Емпиричното изследване се проведе от октомври, 2017 г. до януари, 2018 г. Написването на труда продължи до месец декември, 2018 г.

5. *Емпирична база на изследването*

Методът, използван в изследването е анкетно проучване. То дава възможност за събиране на огромно количество данни с взаимосвързана тематична насоченост от различни училища. **Извадката** е структурирана от селища тип столица, голямо, малко и средно, от различни краища на страната. В изследването експертите и учениците участват доброволно.

В **анкетното проучване, касаещо гражданската активност** са обхванати 429 ученици от различни училища в България в горен курс – 16-18 год. от професионалните гимназии и от средни училища. **Чрез анкетното проучване, касаещо потребностите** и нагласите на учениците проследяваме доколко един дискуссионен клуб може да бъде подходящо синергично средство, развиващо гражданските им компетентности. В анкетата са взели участие 64 ученици от столица и провинция. 40 са попълнили анкетни карти от София.

Разработена е експертна карта, предназначена за учители и директори относно синергичния модел стимулиращ гражданското самосъзнание – Дискусионен клуб „Млад философ“. Тя е попълнена от 61 учители и 2-ма директори. 10 от респондентите са от софийски училища. След представената кратка информация за основните характеристики, предназначение и функциониране на синергичния модел за гражданско образование са включени няколко въпроса към учителите относно Дискусионния клуб и неговата ефективност в образователна среда.

Разработена е и експертна карта по отношение проучването приложимостта/ефективността от Миниенциклопедията като модел, стимулиращ гражданското самосъзнание на учениците. В изследването са участвали 58 учители от страната. Представено е кратко описание на синергичния образователен модел – включени са разнообразни понятия на български и английски език в контекста на гражданското образование, съобразени с Държавните образователни стандарти.

Инструментариумът включва:

Една анкета за потребности от учениците;

Една анкета за гражданската активност на учениците;

Една експертна карта за синергичен модел Дискусионен клуб „Млад философ“ до учители и директори;

Една експертна карта за приложимостта на миниенциклопедията до учители.

6. *Апробация на резултатите от изследването*

Изследването е проведено в два етапа: проучване/ обособяване на изследваните групи и същински експеримент. За целите на изследването беше използвана програмата Google Forms, която позволява да се проучи в голяма степен мнението на учители и ученици от провинцията. В столицата изследването беше проведено сред ученици и учители в горен курс от 32 СУ „Св. Климент Охридски“ и ТУЕС към ТУ - София.

Обработката на данните е количествена и резултатите от проучванията са представени със средни стойности.

Резултатите от обработката и анализът на данни се разглеждат в контекста на теоретичния обзор на основните понятия по гражданско образование и философия, обвързани със синергетическия подход.

7. *Научна новост на получените резултати*

Разработените и приложените синергични модели влияят позитивно върху формирането на комуникационните умения на младите хора, като фокус са гражданските умения, възможността за работа в екип, участие в проектни дейности и др.

Приложението на миниенциклопедията по гражданско образование и на Дискусионния клуб „Млад философ“ имаше следното влияние върху учениците:

- Получаване на по-задълбочени познания по отношение гражданските компетентности;
- Осмисляне на собственото поведение и възможност за неговата промяна в позитивна насока, развиване уменията за работа в група, за решаване на конфликти и др.
- Формиране на умения за толерантност към многообразието от ценностни позиции и др;
- Развиване на критическо мислене;
- Значително подобряване усвояването на специализирана терминология по гражданско образование както на български, така и на английски език чрез работа с миниенциклопедията;
- Повишаване на устната комуникативност на учениците като цяло.

Горепосочените модели имаха следното влияние върху учителите:

- Предоставяне на пример за адаптиране на образованието към предизвикателствата на съвременния свят;
- постигане на по-високи резултати в областта на гражданското образование от страна на учениците;
- Постигане на по-полезен, пълноценен и атрактивен училищен живот, увеличаване възможностите за откриване и творческо развитие на дарбите на младите хора, ориентиране в тяхното кариерно развитие;
- Доизграждане на професионалните компетенции.

8. *Практическа значимост на получените резултати*

Получените резултати от настоящото дисертационно изследване имат приложимост в сферата както на философските дисциплини и в частност гражданското образование, така и в чуждоезиковото обучение, в образователните науки и неформалното образование. Основното приложение на резултатите е предназначено за специалисти по психология, философия и гражданско образование, към изследователи в областта и автори на учебници и учебни помагала по философия в горен курс.

II. Основно съдържание на дисертационния труд

Сруктура на дисертацията

Дисертацията се състои от 168 страници, организирани в увод, две глави, заключение, изводи и препоръки, декларация за оригиналност, 5 Приложения и библиография. Използвани са 78 източника, а в композиционно отношение структурата е следната :

ТЕМА НА ДИСЕРТАЦИЯТА: СТИМУЛИРАНЕ НА ГРАЖДАНСКОТО САМОСЪЗНАНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ ЧРЕЗ ПРИЛОЖЕНИЕ НА СИНЕРГЕТИЧЕСКИЯ ПОДХОД В ОБУЧЕНИЕТО ПО ФИЛОСОФСКИ ДИСЦИПЛИНИ

Първа глава

Проблемът за гражданското самосъзнание и компетентност в съвременното образование по философия

Увод.....с. 8

Първа част

Гражданско самосъзнание и рефлексивен подход в обучението по философия

1. Гражданското самосъзнание като ключов конструкт в гражданската компетентност на личността.....с. 10
2. Възрастовите особености на юношеството като сензитивен период за изграждане на гражданско самосъзнание.....с. 26
3. Рефлексивният подход в обучението за стимулиране овладяването на специфични философски категории и понятия в областта на гражданското образование.....с. 31

Втора част

Гражданското формиране като синергично равнище на предметния цикъл по философия в средното училище

1. Специфика и задачи на цикъла "Философия" по отношение на гражданското формиране.....	с. 36
2. Дискусия "ГО" като самостоятелен предмет в средното образование.....	с. 49
2.1 Исторически преглед на развитието на Гражданското образование.....	с. 52
2.2 Международен опит.....	с. 56
2.3 Български традиции.....	с. 63
2.4 Актуално състояние.....	с. 64

Трета част

Специфика на синергетически образователен контекст на обучението по философия

1. Синергетически подход в образователен контекст	
1.1 Педагогическа синергетическа концепция. Синергетични процеси в обществената и в образователната среда.....	с. 67
1.2 Промени в глобалната училищна среда.....	с. 75

2. Синергетически подход в обучението	
2.1 Синергетическа учебна среда.....	с. 77
2.2 Синергетични учебни средства и методи.....	с. 79
3. Синергетически подход в организацията на училищния живот- училищната общност като гражданско общество	
3.1 Дискусионен клуб „Млад философ“	с. 83
3.2 Двуетична миниенциклопедия по ГО.....	с. 84

Втора глава

Емпирично изследване на стимулирането на гражданското самосъзнание в обучението чрез приложение на синергетическия подход

Първа част

Изследователската синергетическа концепция и инструментариум

1. Общо представяне на изследователската синергетическа концепция.....	с. 87
2. Основни методически субмоделни за реализиране на концепцията.....	с. 87
2.1 Миниенциклопедия по ГО за стимулиране на гражданското самосъзнание - прогресивен и синергетичен образователен модел.....	с. 88
2.2 Модел на дискуссионен клуб по философия и ГО – механизъм за изграждане на вътреучилищно гражданско общество – прогресивен и синергетичен образователен модел.....	с. 89
2.3 Ключов инструментариум.....	с. 92

Втора част

Емпирично изследване на гражданската активност на учениците и социално-педагогическите условия за нейната подкрепа

1. Постановка на емпиричното изследване – цел и работни хипотези.....с. 96
2. Анализ на резултатите от анкетно проучване на гражданската активност.....с. 97

Трета част

Емпирично изследване на методическите условия за стимулиране на гражданското самосъзнание на учениците

1. Анализ на резултатите от проучването използването на миниенциклопедията по ГО – наблюдения и впечатления.....с. 110
2. Анализ на резултатите от анкетно проучване на потребностите и нагласите на учениците за създаване на дискуссионен клуб.....с. 113

Четвърта част

Емпирично изследване на синергетичния модел за ГО в училищна среда

1. Анализ на резултатите от експертно проучване сред учители и директори относно синергичния модел стимулиращ гражданското самосъзнание – Дискуссионен клуб „Млад философ“.....с. 121

Пета част

Обобщен анализ, изводи и препоръки

1. Обобщен анализ на резултатите от анкетните карти до ученици.....с. 129
2. Обобщен анализ на експертните карти до учители и директори.....с. 132
3. Съпоставка на резултатите и дискуссионни въпроси.....с. 134
4. Изводи и синергетизиращи препоръки за практиката.....с. 135

Заклучение.....с. 140

Библиография.....с. 163

Приложения.....с. 142-162

Приложение 1 – Анкета за гражданската активност на учениците

Приложение 2 – Анкета за потребности от откриване на Дискусионен клуб сред учениците

Приложение 3 – Експертна карта до учители за приложение на миниенциклопедията по гражданско образование и философия като синергичен педагогически модел

Приложение 4 – Експертна карта до учители и директори относно откриването на Дискусионен клуб „Млад философ“

Приложение 5 – Двуетична българо-английска миниенциклопедия по ГО за 11-12 клас

Ш. Съдържание на дисертацията

В увода на дисертацията се засяга проблемът, неговата актуалност, обект, предмет, хипотеза и методология на изследването.

Целта на настоящото изследване е разработване на съвременни педагогически инструменти за развитие на гражданското самосъзнание и активност на младите хора чрез използване синергетическия подход в образователния процес. На основата на синергетическото единство тази цел се постига чрез:

- обосноваване на методически модели за проучване интересите и нагласите сред учениците;
- разработване на двуезична Миниенциклопедия като средство за стимулиране и развитие на динамично самообразование;
- изясняване на методическите условия за развитие на Дискусионен клуб „Млад философ“, като място за проявяване на гражданското самосъзнание на учениците в училищната общност.

Основна обща хипотеза на изследването – то предполага, първо, че **миниенциклопедията** ще се окаже **ефективна и развиваща гражданското познание на учениците** – база за развитие на тяхното самосъзнание. Второ, че **дискусионният клуб** ще се окаже:

- адекватен педагогически механизъм за взаимодействие между ученици, педагогически специалисти и социални партньори в обучението;
- приемливо комплексно методическо решение с висока стойност при профилираната, на второ равнище и за олимпиади относно философската подготовка на учениците;
- реалистична организационно-институционална възможност в съвременна автономизирана управленски и финансово училищна среда.

Във **фокуса** на настоящото дисертационно проучване стои **разработването и апробирането** на миниенциклопедията по гражданско образование и дискуссионния клуб като основни синергични модели в образованието, подходящи както за учители, така и за ученици. Основна трудност в изследването е провеждането на експеримента (събирането и обработката на огромния масив данни, получени от анкетните карти на учениците, както и достъпа до учители и директори с цел получаване на повече информация).

Обектът на изследването е обучението по философски дисциплини, касаещо по-конкретно културно-образователната област „Гражданско образование“ в гимназиалната степен на средното образование.

Предметът на разработката е стимулиране на гражданското самосъзнание на учениците на базата на синергетическия подход в образователна среда. Специален акцент за едно такова стимулиране се поставя върху организационно-методическите условия и социално-педагогическите възможности.

На теоретично равнище изследването се осъществява посредством методи като работа с библиографски източници, проучване учебната документация (държавни образователни изисквания, учебни планове и програми). На концептуално равнище методите са моделиране на дискуссионния клуб като структура, дейности, функции и др. Моделирането на взаимодействието методически-училищни решения се осъществява чрез взаимодействието на миниенциклопедията - дейността в Клуба. На емпирично равнище резултатите се анализират с помощта на 2 анкетни проучвания за ученици (анкетни карти и въпросници за обратна рефлексивна връзка) и 2 експертни проучвания (експертни карти за учители и директори за синергичния модел за стимулиране на гражданското самосъзнание и за миниенциклопедията).

Глава I се състои от три части. Тя има за цел да представи детайлно теоретическо изследване на връзката гражданско самосъзнание – обучение по философия – синергетически подход в обучението. Проучени са мненията на много автори в областта на философията и психологията, направен е обзор на редица изследвания. В началото се обосновава взаимодействието образование-гражданско самосъзнание-граждански компетентности. **Самосъзнанието** е дефинирано посредством други сходни понятия като подсъзнание, свръхсъзнание и др. Правят се изводи, че съзнанието е отражение на действителността, отражение не на физиологичните ни

процеси, а на външния свят. Представени са различен вид самосъзнание – гражданско, групово, полово, колективно, индивидуално, етническо и др. Направен е обзор на изследвания по отношение овладяването на основни граждански компетентности от учениците в прогимназиалния етап. Дефинирани са понятия като **групи, училищна общност, общество и гражданско общество**. В първа глава се отделя специално внимание на възрастовите особености на юношеството като сензитивен период за изграждане на гражданско самосъзнание, рефлексивното мислене, саморефлексията, изграждането на Аз-образа на младия човек.

Направен е обзор на изследване, свързан с националната идентичност на младите хора (Байчинска, Кр., М. Бакрачева, С. Савова. Статуси на психосоциална и национална идентичност, ценности и психично благополучие в юношеска възраст. С., 2009). Формулирани са изводи за формирането на емоционалната идентичност като ключова за юношеския период.

В **първата** част на тази глава се акцентира върху рефлексивния подход в обучението за стимулиране овладяването на специфични философски категории и понятия в областта на гражданското образование. Представен е произходът на рефлексията като философско понятие като са очертани връзките му с другите науки и по-специално със синергетиката. Описани са и са дадени примери за няколко вида рефлексии.

Втората част на първа глава акцентира върху **гражданското формиране като синергично равнище на предметния цикъл по философия в средното училище**. Представени са задачи от цикъла „Философия“ по отношение гражданското формиране. Отделено е внимание на новостите във философския цикъл, съобразно Новите държавни образователни изисквания. Този предметен цикъл, според новите Държавни образователни стандарти за учебно съдържание, се изучава вече от 8 до 12 клас и обхваща дисциплините **психология и логика, етика и право, философия**. Хорариумът за часовете по **гражданско образование** в 11-и и 12-и клас е съответно 36 и 31 часа или общо **67**.

Обособени са основните **задачи на гражданското образование като част от философския цикъл като**: придобиване на базови знания, умения и навици, нагласи, отношения за основни сфери като семейство, училище, малка общност, училищна общност, развиване на граждански умения, познаване дейността на държавните и гражданските институции, културни различия, ориентиране в глобалните проблеми на динамично развиващия се свят и др. Изяснени са възможностите за придобиване на гражданско образование (според Рамковия учебен план по чл. 14, ал. 2) например в

часовете на класа, чрез дейности по проекти с различно тематично съдържание като: **патриотично възпитание, интеркултурен диалог, правна грамотност, военно обучение, превенция на насилието, борба с агресията.**

Проследява се изучаването на гражданското образование в средното училище като цяло – започвайки с начален курс (човекът и обществото). Целта на обучението по този предмет е запознаване с границите, забележителностите и местоположението на България, както и развиване на усещане за национална принадлежност, толерантност. Друг предмет, изграждащ социални и граждански компетенции, изучаван в **прогимназиален етап, е история и цивилизация.** Целта на обучението е да се осъзнае ролята на човека в цялостния исторически процес, да се възпита уважение към историята на България. Друга дисциплина, изучавана в прогимназията и важна за общественото развитие на ученика е **география и икономика.** Чрез този предмет учениците придобиват знания за отделните континенти, океани, страната, в която живеят. **Обучението по философия** като цяло подпомага ученика в разбирането на себе си, във възприемането на цялостен възглед за света. Младият човек се запознава с основни философски идеи, повлияли върху развитието на съвременната култура, развива критическо мислене.

Специален фокус в настоящото изследване е поставен върху предмета гражданско образование и възможностите, които той дава за стимулиране на гражданското самосъзнание. За пръв път (след като около 50 г. липсва от учебниците и учебните помагала), дисциплината отново се изучава в българските училища като самостоятелен учебен предмет. До 2016 г. **гражданските познания** в нашата страна се придобиват **интегрирано** чрез другите предмети. Понастоящем изучаването на гражданското образование в 11-ти и 12-ти клас се реализира чрез съблюдаване на Държавни образователни изисквания за учебен план. Представени са специфичните цели по предмета: насърчаването на отговорно поведение у младите хора, активното им участие в обществено-политическия живот и изследване на структурата и функциите на гражданското общество. Първа глава продължава с исторически преглед на развитието на гражданското образование, проучен е международният опит, българските традиции и актуалното състояние.

Третата част на първа глава е фокусирана върху синергетическия подход в образователен контекст. Изяснени са синергетическите процеси в обществената и образователна среда. Представена е фундаменталната същност на синергетическия подход относно различните области на познание – математика, физика, химия,

обществени науки, психологията и педагогиката. Представена е синергетиката, етапите на нейното възникване като научно направление. Открити са основни понятия, участващи в авторската концепция в настоящото изследване като възможен подход за реализиране на педагогическа подкрепа в училище за изграждане и развитие на гражданското самосъзнание на младите хора – фрактал, атрактор, бифуркация, флукутация, самоорганизация, самоуправление и др. Синергичното образование е представено като **отворена нелинейна система**, където се реализира многоаспектен допълнителен ефект при реализирането на ресурсите.

Изведена е необходимостта от въвеждане на синергетическа /отворена/ учебна среда. Отворената учебна среда може да се определя по териториален, възрастов, социален и времеви признак. Класната стая е възможно да се намира извън училище и извън учебния час чрез използване на подходящ обучаващ терен. Новото е, че социалните партньори участват в този вид обучителна среда. Отворената учебна среда може да е високоефективна с оглед гражданското, социалното и професионалното развитие както за учениците, така и за учителите. Дефинирани са различни синергични методи като обсъждането, brainstorming или мозъчна атака, ролеви игри, работа в екип и др.

Първа глава приключва с разработването и представянето на преимуществата на Дискусионния клуб „Млад философ“ и миниенциклопедията по гражданско образование и философия като два иновативни синергетични образователни модела. Те дават възможност на учениците да преодолеят стереотипното мислене и да се пораждат нови идеи, да мобилизират собствените си сили и да търсят и откриват истината. **Дискусионният клуб** е представен като възможен вариант за стимулиране на гражданското самосъзнание и граждански умения за активност на младите хора – средище за дебати, споделяне, подкрепа за вземане на избори и решения – публичност и среща не само на учениците от горен курс, но и на по-малките, на учители по други предмети, за социални партньори – родители, специалисти, политолози, експерти, политици и т.н.; за специализирани занятия, за Сипове и т.н.; Чрез двуезичната миниенциклопедия учениците развиват своите езикови и комуникативни компетентности в областта на гражданското образование.

Втората глава се състои от 5 части. В първата част се представя изследователската синергетическа концепция. Тя се фокусира върху осигуряването на **синергията между директори, ученици и учители**, посредством разработването и представянето на два педагогически инструмента в училищната общност, а именно Дискусионен клуб и миниенциклопедия, стимулиращи гражданското самосъзнание на младите хора. Разработени са два субмодела за реализиране на концепцията като първият модел е предназначен да очертае процеса на **формиране на гражданските компетентности**, а вторият модел да представи нивото на достигнатото **гражданско самосъзнание**. Обхватът на методическия инструментариум включва първия модел за формиране на гражданските компетентности (разработване и представяне на миниенциклопедията по философия и гражданско образование, Дискусионния клуб, анкетата за потребности от неговото откриване).

В тази глава е представен подробно образователният проект, наречен „миниенциклопедия по гражданско образование”, който се фокусира върху двуезичното обучение, т.е. обучение на български и английски език в сферата на гражданското образование и философията. **Миниенциклопедията** е представена като подходящ ресурс за „преподаване“ на граждански ценности. (Виж: www.handinhandk12.org). Изведени са някои същностни характеристики на миниенциклопедията като:

- ✓ наличие на понятийно-терминологични блокове;
- ✓ динамика;
- ✓ включване на широкоизползвани напоследък понятия в областта не само на гражданското образование, но и на философията;

Понятията в миниенциклопедията са организирани в рубрики, съобразени с Държавните образователни стандарти и др. По-нататък е описан моделът на **Дискусионен клуб по философия и Гражданско образование** като прогресивен и синергетичен образователен модел. Участието в подобен клуб би допринесло за:

- ✓ личностно развитие и обогатяване в сферата на гражданското образование;
- ✓ комуникация с хора със сходни интереси;
- ✓ контакт с ученици от други подобни клубове на територията на Република България;
- ✓ работа по проекти и осъществяване на различни идеи и инициативи;

- ✓ публична изява и социална активност;
- ✓ изграждане на умения за изготвяне на проекти и работа в екип;
- ✓ формиране на лидерски умения и умения за разрешаване на конфликти.

Преимущество от участието в този тип клубна форма биха били положителните промени и в пряката учебна дейност - по-бързо усвояване на нови знания, увеличаване бързината на реакциите, развиване на пространственото и абстрактното мислене.

Синергетичният ефект на представения модел е свързан с **изграждане на умения за сътрудничество и взаимодействие с обществени организации и институции**, с изяви на училището на общинско, областно и национално ниво с цел постигане на по-голяма ефективност в сферата на гражданското образование. Разяснени са условията за реализиране на дискуссионния клуб като:

- ✓ избор на тема, съобразена със специфичните особености на групата и личните компетенции на учителя;
- ✓ определяне на дейностите, инструментариума и времетраенето на проекта/ краткосрочни - два-три месеца; дългосрочни - от една до три години/;
- ✓ уведомяване на участниците – декларации за съгласие от родителите, подкрепящи писма от партниращи организации и др. За втория субмодел ключови инструменти са анкетните формуляри, приспособени за трите изследвани групи: ученици, учители и директори.

Анкетната карта за гражданската активност на младите хора се състои от 18 въпроса. Въпросите в началото са насочени към събиране информация за **хипотезата, касаеща** социално-педагогическите условия за гражданско формиране и пост-ефекта от участие в такива събития. Някои от въпросите целят да се получат данни относно предпочитаните форми на гражданска активност на учениците, а други се отнасят до полезността/ възможностите, които осигурява гражданското участие. Анкетното проучване продължава с въпроси с изразен **рефлексивен** характер. Чрез тях се постига яснота относно **себеидентификацията, самооценката и интеграцията** на младите хора – те самоопределят своята активност по отношение включването си в граждански инициативи и събития. Учениците посочват конкретни характеристики на съвременния водач на масово мероприятие.

Друг инструмент, представен в изследването е анкетна карта, която се състои от 12 въпроса и цели събиране на информация относно **потребностите на младите хора**

от създаване на **Дискусионен клуб „Млад философ“** като синергичен образователен модел. Първите въпроси касаят възможностите, които подобен клуб би могъл да предложи на един млад човек – например мотивация да участва в училищната и извънучилищната дейност, ще предлага ли идеи за бъдещи граждански инициативи, за по-добра подготвеност при олимпиади по философия.

Трети инструмент в настоящото дисертационно изследване е **експертна карта** по отношение проучването на **приложимостта/ ефективността** от **Миниенциклопедията** като модел, стимулиращ гражданското самосъзнание на учениците. Тя е разработена с цел получаване на експертно мнение от страна на учителите. Представено е кратко описание на синергичния образователен модел – разнообразни понятия на български и английски език в контекста на гражданското образование, съобразени с Държавните образователни стандарти.

Последният, четвърти представен инструмент в изследването е експертна карта към директори и учители. Разработената **експертна карта проучва мнението на директори и учители** относно функционирането на **Дискусионния клуб** като синергичен модел стимулиращ гражданското самосъзнание. Представена е кратка информация за модела, основната му цел, а именно стимулиране гражданското самосъзнание на учениците, предназначение и резултати. Въпросите в експертната карта са 9 на брой. Някои от тях извличат информация за факти (дали учениците ще бъдат стимулирани да участват в обществени събития, дали имат по-голямо доверие в държавни институции като се присъединят към дейността на Дискусионния клуб) или оценки за очаквани резултати от прилагането на модела сред учениците и сред учителите.

Във **втората** част на тази глава фокусът е върху анализа на резултатите от анкетното проучване за гражданска активност на младите хора. В анкетното проучване са обхванати 429 ученици от различни училища в България (столица и други градове) в горен курс – 16-18 год. Учениците участват в анкетата на доброволен принцип. Голяма част от анкетираните са от професионалните гимназии в гр. Монтана – Природо-математическа гимназия „Св. Климент Охридски“ и Професионална гимназия по селско стопанство и икономика „Хр. Ботев“, гр. Свиленград, ПМГ „Иван Гешев“, гр. Враца и др., но също така има представители и на средните училища от гр. Троян и гр. Гълъбово, съответно СУ „Васил Левски“ от Троян и СУ „Васил Левски“ от Гълъбово. Най-активно участие в анкетата са взели учениците от градовете **Монтана, Радомир и Гълъбово**. Анкетираните ученици от училищата извън София са 355. В **столицата**

гражданската активност на учениците е проучена в Технологично училище „Електронни системи“ към ТУ- София и 32-ро СУ „Св. Климент Охридски“ (общо 74 ученици). От провинцията учениците са анкетирани в електронен вариант, а в столицата лично. Сред основните изводи от резултатите са: За столицата като предпочитания за участия в масови събития сред младите хора са отбелязани референдумите, училищните дискотеки и площадните национални празници, музикални събития. Площадните национални празници са предпочетени повече сред момчетата, като при референдумите и училищните дискотеки няма особени различия. В провинцията масово предпочитанията са за участия в музикални събития. По отношение най-значимите проблеми сред младежите не само в София, но и в провинция масово се посочват доходите, работното място/ безработицата и образованието. Половината от младите хора участвали в изследването **понякога участват в разнообразни дискусии и форуми** по разнородни проблеми. В София делът на слабоактивните и неучастващите е малко по-голям, в сравнение с този на анкетираните от провинцията. Посочените данни ясно индикират недостатъчната активност от страна на учениците в горепосочените инициативи. Половината от младежите в София и провинция считат за полезно да се обсъждат масовите мероприятия и те да станат част от темите за дискусии в училище и около една трета посочват, че само при наличието на проблем или опасност биха обсъждали тези мероприятия, а една пета не могат да преценят. За съжаление сред въпросите с рефлексивен характер забелязваме, че в **столица и провинция** учениците масово се самоопределят като „**слабоактивни**“ по отношение на ангажираността си в граждански инициативи и събития – около една трета. По-голям е делът на учениците в София, определящи се като „активни до някъде“. От участвалите в анкетата 51% са момчета, а 49% са момичета.

В **третата част** на втора глава се прави **анализ на резултатите** от проучването използването на **миниенциклопедията по гражданско образование** (58 учители) както и анализ на данните, получени от анкетното проучване на потребности и нагласи на младите хора от откриване на Дискусионен клуб (64 ученици).

Сред изследваните лица относно миниенциклопедията се открояват учители, преподаващи не само по предметите от философския цикъл, но и от други дисциплини като: английски език, информатика и информационни технологии, автоматизация, география и икономика., икономически дисциплини, физическо възпитание и спорт,

история и цивилизация, физика, немски език. Като цяло преобладава положителната нагласа сред педагозите за апробиране и прилагане на този инструментариум.

При проучването на потребности на учениците от откриване на Дискусионен клуб участвалите са от Средно училище „Васил Левски“, гр. Троян, от Професионалната гимназия по икономика „Д-р Иван Богоров“, Варна, както и от ТУЕС към ТУ-София. Учениците участват доброволно в изследването. Тези от столицата са анкетирани лично.

Четвърта част на втора глава засяга анализа на резултатите от **експертно проучване сред учители и директори** относно синергичния модел стимулиращ гражданското самосъзнание – **Дискусионен клуб „Млад философ“**. Експертната карта е попълнена от 61 учители и 2-ма директори. Тези от провинцията са анкетирани електронно. След представената кратка информация за основните характеристики, предназначение и функциониране на синергичния модел за гражданско образование и с оглед бъдещите резултати от прилагането на посочения модел, към педагогическите специалисти са зададени 8 въпроса. Според отговорите на респондентите Дискусионният клуб „Млад философ“ би спомогнал за развиване гражданската култура на учениците, за стимулиране тяхната активност в масови мероприятия и за предоставяне на възможност за качествено гражданско образование. Като цяло **учителите в средното образование смятат**, че въведеният синергичен модел ще подпомогне формирането на ценностна система у младите хора, **ще доведе до промяна в нагласите и гражданското самосъзнание, ще допринесе за формиране на уменията за работа в екип и респективно за развитието на социалните и гражданските компетентности**. Експертната карта е попълнена от учители, преподаващи в широк териториален диапазон - София, Варна, Свиленград, Гълъбово, Монтана, съответно от Средни училища и професионални гимназии.

В **петата** част на втора глава е направен обобщен анализ на целия инструментариум в дисертационното изследване, като са открити основни изводи, представени са препоръки.

IV. Изводи.

Основните изводи за това дисертационно изследване са, че посредством разработването и прилагането на предложените синергетични образователни модели - двуезична миниенциклопедия по гражданско образование и философия и Дискусионен клуб „Млад философ“, се влияе позитивно на процеса на промяна на нагласите в гражданското самосъзнание, на формирането на социалните и граждански компетентности на учениците от горен курс, изграждането на ценностна система/ модел на поведение на младите хора. Чрез възможността, предлагана от миниенциклопедията да се запознават и да прилагат в часовете по философски дисциплини различни по характер понятия от областта на гражданското образование и философията, учениците изграждат и доразвиват своето гражданско познание/ самосъзнание.

По отношение статистическия анализ на данните от анкетата за **гражданската активност** сред младежите /16-18 години/ се отчита негативна тенденция във връзка с гражданската активност, както и недостатъчна заинтересованост от политически събития с граждански характер. Наблюдава се висок процент недоверие в държавната и общинската администрация. Недоверието вероятно е изградено поради липсата на информираност/ култура сред младите по отношение на различните видове институции, неправителствени организации, работещи в сферата на защитата на човешките права, тяхната структура и функции. Най-голяма част от младите хора посочва, че участва в масови мероприятия като **площадни национални празници и музикални мероприятия /концерти/ фестивали**. Немалък е дялът на споделящите, че не участват в масови мероприятия – около една пета. Малък е процентът на тези, които твърдят, че вземат участие в мероприятия за защита опазването на околната среда. Наблюдава се **слабо разграничаване** на събитията с граждански характер.

По отношение **откриването на Дискусионен клуб в училище повече от една трета от учениците** виждат в този педагогически механизъм стимул за бъдещата си активност в училище и извън него и смятат, че такъв клуб би ги стимулирал да участват по-пълноценно в училищния и извънучилищния живот. Около половината смятат, че изявата им в Дискусионния клуб **ще подпомогне бъдещото им участие** в граждански инициативи, но близо една трета не могат да преценят, а 20% отговарят негативно. Тревожен е фактът, че малко от младите хора са наясно към кои институции могат да се обърнат при определени училищни и извънучилищни проблеми, а огромна част от тях

няма представа. В тази връзка е необходимо да започнат да се организират информационни кампании в училищата, където учениците да разберат повече за гражданските структури/ обединения/ организации и техните функции. Повече от половината от анкетираните **не считат, че училището разполага с подходяща база за откриване на Дискусионен клуб** (помещения, материали по философия), а едва според една трета от тях сградата разполага с необходимия ресурс за функционирането на подобен клуб. Видно е, че повечето от анкетираните ученици не възприемат училището си като подходящо място за откриване на такъв философски клуб. **Приблизително половината смятат, че участието им в Дискусионния клуб ще допринесе за развиване на техните граждански умения, докато 36% от учениците не мислят така.**

Според учителите, попълнили **експертната карта за функциониране на Дискусионния клуб като синергичен модел в образованието** клубовете по граждански интереси ще допринесат за развитието на гражданската култура на всички ученици, ще са подходящи за повишаване гражданската активност в училищната институция и ще са условие за получаване на качествено гражданско образование. Клубовете по граждански интереси биха оказали силно въздействие върху всяко училище главно чрез стимулиране гражданската активност на учениците и по-широкото им въвличане в проектни дейности. Повече от половината от анкетираните учители смятат, че участието на учениците в „Клуба“ ще ги стимулира да се включват в социални проекти и обществени събития, което е доста оптимистично от страна на педагогическата колегия. Почти половината от анкетираните са съгласни, че клубовете са подходящи за училище, но и немалка част посочват, че са подходящи само „при определени условия“ (около една трета). Вероятно под тези „условия“ учителите имат предвид подходящото оборудване/ кабинети/ зали, заплащане на експерти в областта и т.н. Като възпрепятстващи фактори относно изграждането на Дискусионен клуб в училище една четвърт смята, че това е времевият ресурс, а именно свободното време. Показателен е фактът, че близо една пета посочват **липсата на интерес от страна на учениците**. Това според нас е и основният проблем, простиращ се в и извън училищната общност. Обществените или училищните проблеми са извън обсега на тяхното внимание. По-малка част посочват финансовия и кадровия ресурс като възпрепятстващи фактори.

По отношение използване на миниенциклопедията в обучението по философски дисциплини по-голямата част от изследваните лица биха използвали този синергичен

педагогически инструмент за въвеждане на нови понятия в часовете по философски дисциплини, а само около една пета споделят, че няма да приложат модела за това. Педагозите изглежда са склонни да използват миниенциклопедията в самостоятелната работа на учениците и като част от допълнителните ресурси за работа извън училище. Много малко респонденти не са съгласни. Повече от половината посочват, че е възможно да използват инструмента за проблемни ученици, но друга голяма част смятат, че не биха използвали инструмента. Това отдаваме на факта, че много от анкетираните не преподават в областта на гражданското образование и философията и е трудно да намерят пресечни точки между своята дисциплина и този синергичен инструмент, затова и нагласата им е отрицателна. Голям брой учители възприемат идеята, че миниенциклопедията може да е полезна за ученици с изяви интереси по философия и Гражданско образование/ средство за развиване и структуриране на знанията при подготовка за олимпиади и матури. Над половината споделят, че могат да посочат допълнителни понятия за включване в инструмента. Сред предложените термини от колегите са: **морал, семейни ценности, уважение и др.** Малко са тези, които твърдят, че има излишни понятия.

Като цяло предложеният инструмент „миниенциклопедия по ГО и философия“ се възприема добре от колегията. Сред анкетираните има част, която споделя, че не би използвала модела в педагогическата си практика, както и предлагащи нови или излишни понятия. Това дава основание да работим в посока на усъвършенстване на модела.

По-нататък е направена съпоставка на резултатите от изследването. Те показват, че учителите са по-позитивно настроени и са наясно с необходимостта от подобни синергични структури в системата на образованието, в сравнение с учениците. Също по-голямата част от анкетираните са съгласни с твърдението, че Дискусионният клуб ще възпита доверие в държавните институции, показател, който на този етап разбрахме че липсва. Това е добър индикатор и възможност за въвеждане и прилагане в бъдеще на много различни образователни модели. Дисертационното изследване приключва с представяне на изводи и синергетизиращи препоръки за практиката.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

В настоящото дисертационно изследване са реализирани целите и задачите. Резултатите от изследването потвърждават неговите хипотези. Реализирани са

приноси моменти. Проучването дава перспектива за редица бъдещи задълбочени изследвания.

V. Научни приноси на изследването

1. В теоретичен план изследването води до систематизиране на водещи научни тези и до работно дефиниране на понятия в контекста на съвременното обучение по философия - познание, самопознание, самосъзнание, метасъзнание, субект, рефлексия, саморефлексия, гражданско общество, училищна общност, масови спонтанни формирования и др., които се превръщат в база за по-нататъшното реализиране на инструментариума. Представени са базови граждански компетентности и се определя тяхната значимост в съвременен образователен контекст. Извършено е систематизиране и проектиране на педагогическо равнище на възможностите на синергетическия и рефлексивния подход в обучението по културно-образователна област "философия и гражданско образование", представен е анализ и основни характеристики на ГО в редица европейски страни и САЩ, извършен е исторически преглед на ГО и са открити съвременните аспекти в българското училище.
2. Обосновани са концептуално и са разработени два синергетически образователни модела (Двезична миниенциклопедия по гражданско образование и философия и Дискусионен клуб „Млад философ“), стимулиращи гражданското самосъзнание на младите хора.
3. В приложен методически план гражданските компетентности се усвояват и доразвиват чрез разработването на **миниенциклопедия по гражданско образование и Дискусионен клуб** като съдържателни и дейностни механизми за тяхното изграждане. Именно поради това то има **иновационна и приложна стойност**.
4. Авторката е провела **емпирично изследване**, което показва възможността да се стимулира гражданското самосъзнание на учениците чрез въвеждането на двата синергични образователни модела. Резултатите от изследването могат да се използват като база за раширяващи се следващи изследвания.
5. Авторската синергетическа концепция се фокусира и обосновава върху осигуряването на субектната **синергия между директори, ученици и учители**, посредством разработването и представянето на два педагогически инструмента в училищната общност, а именно **Дискусионен клуб и миниенциклопедия, стимулиращи гражданското самосъзнание на младите хора**.

VI. Публикации по темата

1. Кършакова, П. (2016) Предизвикателства пред гражданското образование. **Предизвикателства пред съвременното възпитание.** *Сборник с материалите от кръглата маса в чест на 80-годишнината на член-кореспондент професор Любен Димитров, доктор на педагогическите науки.* София, 2016
2. Кършакова, П. (2017) Насърчаване на гражданското участие на младите хора посредством неформалното учене и образование. **Формиране на ключови компетентности.** *Сп. Педагогика. Кн.8. Антология Неформално образование*
3. Кършакова, П. (2018) Рефлексивният подход – средство за стимулиране гражданското самосъзнание на учениците. Научна конференция в рамките на Работен пакет "Открита наука", Докторантски център "Св. Климент Охридски"
4. Кършакова, П. (2018) Гражданската активност на младите хора в синергетичен образователен контекст. Научна конференция с международно участие на тема „130 години университетска педагогика“, 29-30.11. 2018 г., СУ „Св. Климент Охридски“, Факултет по педагогика